

19. yy'da İnan Sahasında Yazılmış Olan Kavā'id-i Türkī Üzerine

On Kavā'id-i Türkī Written in Iran in the 19th Century

Mousa Rahimi (Musa Rahimi)

Yrd. Doç. Dr., Tahran Allameh Tabataba'i Üniversitesi Fars Edebiyatı ve Yabancı Diller Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Tahran/İnan, rahimi.musa@gmail.com, musarahimi@atu.ac.ir. Orcid: 0000-0003-3807-1747.

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Arařtırma Makalesi / Research Article
Geliř Tarihi – Date Received	29 Temmuz / July 2020
Kabul Tarihi – Date Accepted	25 Eylül / September 2020
Yayın Tarihi – Date Published	30 Eylül / September 2020
Yayın Sezonu	Temmuz – Ağustos – Eylül
Pub Date Season	July – August – September

Atf / Cite as: Rahimi, Musa, 19. yy'da İnan Sahasında Yazılmış Olan Kavā'id-i Türkī Üzerine/On Kavā'id-i Türkī Written in Iran in the 19th Century. *tarr: Turkish Academic Research Review*, 5 (3), 381-396. doi: [tarr.738203](https://doi.org/10.21825/tarr.738203).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Copyright © Published by Mehmet řAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.

19. yy'da İnan Sahasında Yazılmış Olan Kavā' id-i Türkî Üzerine

Yrd. Doç. Dr. Mousa Rahimi (Musa Rahimi)

Özet

Oğuz Türkçesinin önemli bir diyalekti sayılan Tebriz ağzına dayanarak yazılmış olan Kavā' id-i Türkî, Türk sözlükçülük ve gramercilik özellikle de gelecek İnan Türklük diyalektoloji çalışmalarına ışık tutabilecek nitelikte olmakla birlikte 19. yüzyıl Tebriz ağzının ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığını ortaya koymaktadır. Kavā' id-i Türkî, bugünkü Tebriz ağzının birçok özelliğini taşımasının yanı sıra, üstelik bugün Tebriz ağzında kullanılmayan çok sayıda dilbilgisel özellikleri ve günümüzde az bilinen veya hiç bilinmeyen kimi sözcükleri de içerir. Eser, Farslara Türk dilini öğretmek amacıyla yazıldığı için hem dil teması hem de her iki dilin birbirinden etkilenme seviyesini tespit etme açısından önem arz etmektedir. Bununla birlikte Oğuz sözvarlığının oluşması ve zenginleşmesi açısından kimi kültür sözcüklerinin de eserde geçmesi tarihsel ve karşılaştırmalı kültürel, toplumsal ve antropolojik çalışmalarına yol gösterici olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Sözlükçülük ve Gramerciliği, Oğuz Türkçesi, *Kavā' id-i Türkî*, Tebriz ağzı.

On Kavā' id-i Türkî Written in İnan in the 19th Century

Abstract

While Qavaid-i Turki, written based on the Tabriz Dialect that is assumed one of the important dialects of Central Oghuz Turkic, has the quality to enlighten Turkish lexicography, grammar writing, especially İnan Turkic dialectology studies for the future, it also reveals phonetics, morphology and vocabulary of 19th century Tabriz Dialect. Qavaid-i Turki has not only many characteristics of today's Tabriz dialect, but also many characteristics and little-known or unknown words that are not used in Tabriz dialect today. Since the work was written to teach the Turkish language to the Persians, it is important to determine in terms of language contact and the level of influence of both languages. However, in terms of the formation and enrichment of Oghuz vocabulary, some of the words of culture in the work of historical and comparative cultural, social and anthropological studies may be guiding.

Keywords: Turkish lexicography and grammar writing, Central Oghuz Turkic, Qavaid-i Turki, Tabriz Dialect.

Giriş

Diller tarihi içinde en erken sözlükçülük ve gramercilik ekolüne sahip olan dillerden biri de Türkçedir. Kâşgarlı Mahmud'la başlayan Türk sözlükçülük ve gramerciliği, Türk boylarının geniş ülkelere yayılma ve yerleşik medeniyet kuruculuğunu benimsemeleriyle yeni gelişme dönemlerini yaşamaya başlamışlardır. Bilinen ilk Türk grameri, bugüne kadar bulunamayan Kâşgarlı Mahmud'un *Kitâbü cevâhirü'n nahv fi lugâti't-Türk* adlı kayıp eseridir (DLT I: 25). El-Zemahşeri'nin *Mukaddimetü'l-Edeb'i* de Harezmi Türkçesi için önemli malzemeyi verir (Yüce 1993). Ahmet Caferoğlu Memluk Kıpçak sahasına ait sözlük ve sözlük-gramer niteliğinde olan eserleri şöyle sıralar: 1. Abu Hayyan'ın *Kitâbü'l-idrâk li lisâni'l-etrak*¹, 2. *Kitâb-ı mecmû'ı tercümân-ı türkî ve acemî ve moğolî ve fârsî*, 3. Cemaleddin İbni Mühenna'nın *Hilyetü'l-insan ve Helbetü'l-lisan*², 4. *El-Kavâninü'l-küllîye li zabti'l-lugati't-Türkiye* 5. *E't-tuhfetü'z-zekiyye fi'l-lugati't-Türkiyye*, 6. *Bulğatü'l-Müştak (Kitabu Bulğatü'l-Müştak fi lugati't-Türk ve'l-Çıfcağ)*, 7. *Kitabu Yuhyi'l-Mülk ve Kitabu Tuhfetü'l-Mülk* 8. Fahreddin Muhammed bin Mustafa'nın *Kavâid-i Lisân-ı Türk*³ü ve 9. *Kitab-ı Beylik* (Caferoğlu 2001, s. 187-193).

Doğu (Çağatay) Türkçesiyle yazılmış en önemli sözlükler arasında şunları belirtebiliriz:

Ferheng-i Zafân-güyâ ve Cehân-püyâ (FZC), Bedreddin İbrahim (H. 8. yy., M. 14. yy.-1397)¹. Bedâyi'ü'l-Lugât (BL), Heratlı Tali' İmânî, (H. 9. yy. M. 15.yy)². Abuşka (Ab.), bilinmeyen yazar, (H. 949, M. 1542)³. Nişâb-ı Türkî (NT),

¹ İlk çalışma C. İ. Baevskiy tarafından Moskova'da 1974'te yapılmıştır: C. İ. BAEVSKİY, (1974), *Bedr Ed-din İbrâhim: Ferheng-i Zafângüyâ ve Cahânpüyâ*, Moskva.

İkinci çalışma R. Dankoff'a ait olup *The Turkic Vocabulary in the Farhang-i Zafân-Guya (8th/14th century)* başlıkla İndiana Üniversitesi'nde basılmıştır: R. DANKOFF, (1987), *The Turkic vocabulary in the Farhang-i Zafân-Guya (8th/14th century)*, Papers on Inner Asia, No: 4, Bloomington, Indiana University, Research Institute for Inner Asian Studies, USA.

Üçüncü çalışma H. Talibî tarafından Hint nüshası esas alınarak 2002 yılında Tahran'da basılmıştır: H. TALİBÎ, (2002), *Ferheng-i Zafângüyâ ve Cahânpüyâ, Ferheng-i Lugât-ı Fûrs (Pencbağşi)*, Pazine Yay., Tehran.

² A. K. Borovkov tarafından 1961 yılında Moskova'da çalışılıp basılmıştır: A. K. BOROVKOV, (1961), *'Badâyi'ü'l-Lugât' Slovar' Tali' İmânî Geratskogo K Soçineniyam Alişera Navoi*, Moskova: Izdatelstvo Vostochnoy Literaturi.

³ Muharrem Güzeldir tarafından 2002 yılında doktora tezi olarak Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda ve Mustafa S. Kaçalın tarafından çalışılmıştır. Mustafa S. Kaçalın'ın çalışması TDK tarafından 2011 yılında basılmıştır: M. S. KAÇALIN, (2011), *Nevâyi'nin Sözlüğü ve Çağatayca Tanıklar: El-Lugâtu'n-Nevâ'iyye ve'l-İstihâdâtu'l-Çagâta'iyye*, TDK Yay., Ankara.

Nür Muhammed Kaçar?, (16. yy.ın sonu 17. yy.ın başı)⁴. *Zebân-ı Türkî (Kêlür-nâme)* (ZT), Muhammed Ya'kûb Çingî (17. yy.ın 2. yarısı, 1689)⁵. *Kitab-i Türkî* (KT), 'Abdu'l-cemil bin Muhammed Rizâ' e'n-Naşîrî e't-Ṭûsî, (H. 1079, M. 1669)⁶. *Ferheng-i Türkî* (FT), Karakoyunlu Muhammed Takî (H. 1140, M. 1727): üzerinde çalıştığımız eserdir. Senglâh (Seng.), Mirza Muhammed Mehdi Hân Esterâbâdî (H. 1172-3, M. 1759)⁷. *Ferheng-i Azferî yâ M'arûfu'l-lugât* (FAz.), Mirza Ali Baht Azferî (M. 1795)⁸. *Hulâsa-i 'Abbâsî* (HA), Muhammed bin 'Abdu's-Şabûr-ı Hîyî (19. yy. başı)⁹. *Feth-ali Kaçar Lugati*, Feth-ali bin Kelb-ali bin Mürşid-Kulu bin Feth-ali Kaçar Kazvinî (1861)¹⁰. *El-lugâtu'n-Nevâ'iyye ve'l-İstişhâdâtu'l-Cağâtâ'îye: Dictionnaire Turk Oriental* (PdC), Par M. Pavet De Courteille (1870). *Lugât-i Çağatay ve Türkî-yi 'Osmânî* (ŞS), Şeyh Süleymân Efendi Özbekiyye'l-Buhârî (H. 1298, M.1919) (Rahimi 2016: 33-35).

İran sahasında yazılmış ve bugüne kadar tespit edilmiş çok sayıda iki dilli ve/veya çok dilli sözlük ve gramer niteliğinde eser vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: *Farsça-Türkçe Dilbilgisi*: Mecmua içindedir, 1135 Hicrîde Gulam Rıza bin Muhammed Hüseyin İsfahanî tarafından istinsah edilmiştir; *Dağayık-ı'l-Hakayık*: Mecmua içindedir, Farsça-Türkçe lügattir; *El-Ka'ime*: Kadı Lütfullah bin Yusuf Halimî'nin Farsça-Türkçe lügatidir; *Lügat-i Türkî-Arabî-Farisî*, *Lügat-i Serhadât-ı İran*: Abdurrezzak bin Muhammed Muhsin Buğayirî Sebzevârî'nin

⁴ Hindistan sahası Doğu Türkçesi sözlüklerinden olup Bedri Sarıca tarafından 2014 yılında çalışılmıştır, eser neşredilmiştir: B. SARICA, (2014), *Çağatayca-Farsça Manzûm Bir Lügat: Nişâb-ı Türkî*, Grafiker Yay., Ankara.

⁵ Funda Kara tarafından 2011 yılında çalışılmıştır: F. KARA, (2011), *Zebân-ı Türkî (Kêlür-nâme)*, Fenomen Yay., Erzurum.

⁶ İlk defa Nasser Khaze Shahgoli tarafından yüksek lisans tezi olarak 2010 yılında Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü'nde 1b-16a ve 167a-173b sayfaları çalışılmıştır: Yazmanın kalan kısmı ise doktora tezi olarak Nasser Khaze Shahgoli tarafından aynı bölümde çalışılmaktadır. Diplomatik neşir olarak da 2014 yılında Hasan Cavadi, Willem Floor ve Mustafa Kaçalın tarafından Tahran'da basılmıştır: CAVADİ, Hasan, Willem FLOOR, (M. KAÇALIN işbirliğiyle) (2014), *Ferheng-i Naşîrî: Türkî-ye Çağatayî, Rûmî, Kızılbaşî, Rûsî ve Kılmaçî be Farsî*, İslâmî Şura Meclis Kütüphanesi Yay., Tahran-Tebriz.

⁷ Bu eserin tıpkı basımı, giriş ve işlenmiş dizinleri 1960 yılında Sir Gerard Clauson tarafından Londra'da basılmıştır. J. Eckmann (1942-47) ve Karl Heinrich Menges (1956) eserin giriş kısmının dil özelliklerini makale olarak kaleme almışlar. Eserin giriş kısmı (Mebâni'ül-Lugâ) ile sözlük kısmının ünlüler bölümü M. Rıza Heyet tarafından Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümünde doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

⁸ Najibullah Akbari tarafından Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili bölümünde doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

⁹ Nasrin Zabeti Miandoab tarafından Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Dili Bölümü'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır (2010).

¹⁰ Ferhad Rahimi tarafından Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili Bölümünde doktora tezi olarak savunulmuştur. Ayrıca sözü geçen tez 2019 yılında Akçağ yayınlardan kitap halinde basılmıştır.

eseridir, Arapça-Farsça-Türkçe bir lügattir; *Lügat-i Arabî-Türkî*, *Lügat-i Arabî-Farisî-Türkî*, *Ma'rufü'l-Lügat*: Mirza Ali Baht Bahadır bin Muhammed Veli Mirzakelan Azfarî'nin eseridir, Farsça-Türkçe Lügat; *Münteoâbü'l-Lügat*: Muhammed Rıza Hivakî'nin eseridir, Doğu Türkçesi-Arapça-Tacikçe sözlüktür; *Nisâb-ı Türkî-Farsî*: Mecmua içindedir, Mirza Muhammed Kuli bin Muhammed Rıza İsfahani'nin eseridir, Türkçe-Farsça lügat; *Lügat-i Eyas*: Farsça-Türkçe lügattir; *Tacu'l-Mesadir*: Arapça-Türkçe lügat, 1120 Hicrî'de istinsah edilmiştir; *Lügat-i Türkî*: Eser, Türkçe-Türkçe alfabetik bir sözlüktür. Her kelimeye Nevaî'nin eserlerinden şahit getirilmiştir; *Türkçe-Farsça Lügat*: zahiren 11. Hicrî asır, Safeviye dönemine aittir. Eser, Abdulcemil bin Muhammed Rıza en-Nasirî et-Tusî'ye aittir; *Lügat-i Ferišteoğlu*: eser, Abdullatif bin Abdulmecid Ferišteoğlu ibn-i Melik'indir; *Şere-nâme-i Münirî*: İbrahim Kıvami Farukî'nin eseridir. Farsça-Türkçe lügat. Halilullah el-Şerif bin Ali el-Darab tarafından 824 Hicrî'de istinsah edilmiştir; *El-Behcetü'l-Behiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye*: Mecmua içindedir, Arapça-Türkçe lügat. 1062 Hicrî tarihinde istinsah edilmiştir; *Ferheng-i Mirza İbrahim*: Mirza İbrahim, Şah Hüseyin İsfahani'nin oğludur. Şah Hüseyin İsfahani, Şah İsmail Safevi'nin veziri idi. Farsça-Arapça-Türkçe sözlüktür. Müniri sözlüğü üzerinde biraz tasarrufla bu eser vücuda gelmiştir; *İâülaóat-ı Mantıûf*: Mecmua içindedir, Eser 999 Hicrî'de telif edilmiştir; *Türkçe Dilbilgisi*, *Mebâniyü'l-Lüga*: Muhammed Mehdi Münşi Mazenderani'nin eseridir, Türkçe-Farsça lügat (Aydın 2008).

Gramer-sözlük niteliğindeki önemli eserlerden biri de makalemizin konusunu oluşturan Mirzâ Bâbâ-yi Tabîb-i Âştîyânî adıyla tanınan Muhammed Mü'min'in kaleme aldığı Farsça-Türkçe iki dilli *Ḳavâ'id-i Türkî*'dir. Oğuz Türkçesinin önemli ağızlarından biri olan Tebriz ağzının en eski ağız özellikleri bu eserde karşımıza çıkmaktadır. Eser Kacar Sultanı Muhammed Şah'ın saltanatı zamanında (1834-1848) telif edilmiştir. Kacar sülâlesi asırlardan beri İran'da yerleşmiş büyük bir Türk kabilesine mensup olmak itibarıyla saraylarında ve orduda Türkçe birinci mevkii işgal etmiştir. Tarihî kaynaklarda Kacar ordusunda Farsça bilmeyen Türklerden bahsedildiği gibi bu döneme ait birçok Batı seyahatnâmelerinde ve Osmanlı sefirlerinin raporlarında hükümdarların ve saray halkının Türkçe konuştukları tespit edilmiştir (Heyet 2005, s.10).

Yazar eserin yazılış sebebini mukaddime bölümünde şöyle açıklamaktadır: “Yüce Allah'ın ve şefkat ve rahmetinin bir örneği olan cihan padişahının tavır ve eğilimi sayesinde Türk topluluğunun Irak ve Fars memleketlerine çokça gelip gittiklerini, çoğu meclis ve mahfillerde güzel yüzlü Türklerin

gönüllerini fethettiklerini ve Farşlıları güzel konuşmaları ile cezb ettiklerini ve Iraklıların akıllarını başlarından aldıklarını gördüm.

Farsça konuşan Türkler ömre ömür katarlar

Saki, takva sahibi pirlere müjde ver

Ancak bu bölge insanların çoğu onların kelime ve tabirlerinden habersizlerdi ve onları anlamak için çabalasalar da amaçlarına ulaşmadıkları için her zaman üzgün olup kendi kendileriyle savaş hâlindeydiler. Bu fakir "rüsva olmak istemiyorsan toplumla aynı renge bürün" ve "insanlar padişahlarının dini üzeredir" sözleri uyarınca, o dilin kelimeleri üzerinde tam bir heyecan ve istekle yoğunlaştım ve onların kelime ve ibarelerini anlaşılabilir ve ilginç bir şekilde bu kitapta bir araya getirmeyi düşündüm. Böylece bu bilgileri başka bilgilerde olduğu gibi yazmaya ve güzel dilli Farşlıların bu dili telaffuz edip konuşmak istedikleri zaman rahatlıkla bu kitaptan yararlanmalarını sağlamaya niyetlendim. Bu kitaba *Ḳavā'id-i Türkî* adını verdim. Türkçe ve Farsçada ortak olan kelimeleri gözardı etmeden açıkladım. Kelimelerin çoğunu Azerbaycan'ın en güzel memleketi olan Tebriz halkının dilini esas alarak yazdım. (MN11350 2r, MN6563 68r-69r).

Yazar eserinin mukaddime kısmında iki kişiyi zikretmektedir: Muhammed Şah-i Ḳacār ve Mirzā Muhammed Taḳi Ḥān-i Āṣṭiyānī. Eserin bunlardan birine sunulduğu tahmin edilir. Her hâlükârda eserin bir devlet adamına sunulmuş olması hem saray dilinin Türkçe olduğunu hem de 19. yüzyılda Türkçenin yaygın olarak İran sahasında kullanımda olduğunu gösterdiği gibi Türkçenin Türk dilli olmayanlar tarafından da bilinmesinin bir ihtiyaç olarak görüldüğünü tanıklar.

1. Eserin Düzenleme Şekli

Yazarın *Ḳavā'id-i Türkî* adını verdiği gramer-sözlük niteliğinde olan eserin mukaddime kısmı bir ayetle başlar. Bunu dönemin padişahı olan Muhammed Şah Kacar ve onun devlet adamlarından olan Muhammed Taki Āṣṭiyānī'ye övgü kısmı izler. Yazar eserin yazılış sebebini belirttiikten sonra düzeni ve içeriği hakkında bilgi verir. Eser üç bab ve hatimeden oluşur. Fiillerin işlendiği Birinci Bab dört Fasıldan oluşmaktadır: Birinci Bâb: Fiiller (ef'âl): 1. Fasl: Mastarlardan türeyen fiillerin kuralları (*ḳavā'id-i işṭikāk-i ef'âl ez maṣādir*) (MN11350 2r 15, MN 6563 69r-70v); 2. Fasl: Fiil Mastarları (*maṣādir-i ef'âl*) (MN11350 2r 16, MN 6563 70v); 3. Fasl: Fazla açıklamalar yapmak için fiillerden birkaç örnek (*Der emṣile-yi çend ez ef'âl be-cihet-i ziyādeti-yi tavziḥ*) (MN11350 2r 16, MN 6563 70v); 4. Fasl: Fiile gelen

ekler (muta' allikāt be ef āl) (MN11350 2r 17, MN 6563 70v); Eserin İkinci Babı mukaddimede dokuz fasıl hâlinde isimlere ayrılmıştır, ancak her iki nüshada da on fasıl vardır. 1. Fasıl: Gök bilimi adları ve unsurlar (ism-i semâviyât ve 'anâşır) (MN11350 2r 17, MN 6563 70v); 2. Fasıl: İnsan uzuv ve organları ('azâ ve cevârih-i insân) (MN11350 2r 18, MN 6563 70v); 3. Fasıl: Erkek ve kadın giysisi (libâs-i zen u merd) (MN11350 2r 18, MN 6563 70v); 4. Fasıl: Hayvan adları (ism-i hayvânât) (MN11350 2r 19, MN 6563 70v); 5. Fasıl: Böcek adları (ism-i havâm) (MN11350 2r 19, MN 6563 70v); 6. Fasıl: Kuş adları (ism-i tuyûr) (MN11350 2r 19, MN 6563 70v); 7. Fasıl: Yiyecek adları (ism-i ma'kulât) (MN11350 2r 19, MN 6563 70v); 8. Fasıl: Sayılar (a' dād) (MN11350 2r 20, MN 6563 70v); 9. Fasıl: Hece (teheccî: heceleme) harflerinin sırasına göre farklı eşyaların adları (ism-i eşya'î müteferrika be tertîb-i ħurûf-i teheccî) (MN11350 2r 20, MN 6563 70v); 10. Fasıl: İşaret İsimleri (esmâ-i işâre) (MN11350 15r 17, MN 6563 107r); Üçüncü Babda ise Harfler (ħurûf) (MN11350 2r 20, MN 6563 70v) ele alınmıştır. Sonda 'Hatime' ibaresinin hemen ardında kısa bir birleşik kelimeler hakkında bilgi ve örneklerin yer aldığı kısım bulunmaktadır:

Eserde dil bilgisi kuralları Arap gramerciliği usullerine göre verilmiştir. Gramer kısımlarında fiil çekimleri genelde teklik 3. kişiden başlatılmıştır. Sözcüklerin büyük bir çoğunluğunun yazım-ses bilgileri verilmiştir. Türkçe-Farsça iki dilli olan eserin MN6563 nüshasının ikinci babında sözcüklerin Farsça ve Türkçelerinin yanında genelde Arapçaları da yer almaktadır (MN6563 92r-107r) (Rahimi 2009: 10-11).

2. Eserin Nüshaları ve Üzerinde Yapılmış Çalışmalar

Eserin bugüne kadar iki nüshası tespit edilebilmiştir. Her iki nüsha da Kum şehrindeki Mar' aşî Necef Kütüphanesi'nde saklanmaktadır. Bu iki nüshanın özelliği şunlardır:

1. MN 11350 Numaralı Nüsha: Mar' aşî Necef Kütüphanesi 11350 numaralı mecmua içindedir. 16 varak ve her bir sayfası 20 satırdan oluşan (1v sayfası 17 satır, 16r sayfası 14 satır) ve nesih hatla yazılan bu nüshanın müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Mecmua 22×15 cm. ebadında, yazı alanı ise 13.5×8 cm.'dir. Mecmua kahverengi mukavva ciltlidir (Aydın 2008: 32). MN 6563 numaralı nüshanın ilk varağı yanlış olarak bu nüshanın başında bulunmaktadır. Madde başları, Farsça sözcükler üzerinde çizgi çekilerek belirtilmiştir. Bab ve fasıl başlıkları daha geniş ve büyük yazılmıştır. Nüshanın sayfası numarasızdır, ancak v

sayfalarının altında r sayfalarının ilk sözcükleri verilerek okuyucuya izleme kolaylığı sağlanmıştır.

2. MN 6563 Numaralı Nüsha: Mar'âşî Nəcəf Kütüphanesi 6563 numaralı mecmua içinde 67-109 varakları arasındadır. Şikeste kırmasıyla yazılmış olup müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. İkinci bapta sözcüklerin karşılıklarının Farsça yanında Arapçalarının da verilmiş olduğu görülür. MN 11350 nüshasındaki 4r sayfasının 14-20 arası satırları ve 4v sayfasının 1-7 arası satırlarının MN 6563 nüshasında yazılmamış olması bu nüshanın daha sonraki bir tarihte yazıldığını düşündürmektedir. Bu nüsha 45 varaktan oluşmaktadır ve sayfalardaki satırların sayısı sekizden on beşe kadar değişmektedir. Bab ve fasıl başlıkları daha geniş ve büyük yazılmıştır. MN 11350 nüshasının aksine madde başlarının Farsça sözcük ve ibareler üzerine çizgi çekilerek belirtilmesi düzenli değildir. Nüsha sayfa numarasızdır, ancak v sayfalarının altında r sayfalarının ilk sözcükleri verilerek okuyucuya izleme kolaylığı sağlanmıştır (Rahimi 2009: 11-12).

Bugüne kadar eser üzerinde iki çalışma yapılmıştır: birinci çalışma Hüseyin Muhammedzade Sadik'e aittir. Sadik bu çalışmada önsözden sonra Arap harfli Türkçe metinleri kolay okuyabilmek için bir kılavuz hazırlamıştır; kısaltmalar verildikten sonra metin MN6563 numaralı nüsha üzerine kurulmuştur yani söz konusu metin yazım tasarruflarıyla birlikte MN11350 numaralı nüshayla karşılaştırılarak Arap-Fars alfabesinde yeniden yazılmıştır. Sadik Türkçe sözcüklerin yanında Latin alfabeye yazılışlarını da vermiştir. Eserin Ekler kısmında, 'Nüsha-yi bedelha' başlığı altında iki nüshanın karşılaştırması yapılmıştır. Bu kısımda Sadik metinde geçen Farsça ve Arapça sözcüklerin dizini ile Arap ve Latin alfabesinde Türkçe Sözcükler ve Ekler Dizini, Arapça İbareler yer almaktadır. Eserin sonunda, her iki nüshanın ilk ve son sayfaları ve yararlanılan kaynaklar bulunmaktadır.

İkinci çalışma ise tarafımızca yapılan ve 2009 aralık ayında savunulan Yüksek Lisans tezimizin konusudur. Çalışmada yöntem olarak tarihsel ve karşılaştırmalı yöntem izlenilmiştir. Dolayısıyla eserimiz Eski Türkçe, Orta Türkçe eserlerinden *Dîvānu Luġāti't-Türk*, *Mukaddimetü'l-Edeb*, Eski Oğuz Türkçesi ve Güney-Batı Türk lehçeleri ile karşılaştırılarak incelenmiştir. Ayrıca, gerekli durumlarda Anadolu ağızları, Irak Türkmen ağızları ve Azerbaycan ağızları göz önünde bulundurulmuştur.

Bu çalışmada önsözden sonra kısaltmalar ve işaretler bölümüne yer verilmiş ve giriş kısmında Türk sözlükçülük ve gramerciliği, İnan sahasında yazılmış olan Türkçe eserler ve Tebriz şehrinin önemine değinilmiştir. Giriş kısmını Mirzâ Bâbâ-

yi Tabīb-i Āṣṭiyānī ve Eseri *Ḳavā'id-i Türki* bölümü takip etmektedir. Tezin önemli bir kısmını oluşturan bu bölümde şunlar yer almaktadır: Mirzā Bābā-yi Tabīb-i Āṣṭiyānī ve çevresi, eserin adı, yazılış amacı, yazılış tarihi, sunulduğu kişi veya kişiler, düzenleme şekli ve içeriği, nüshaları, üzerinde yapılmış çalışmalar; eserin dil tarihi araştırmalarındaki yeri ve önemi: yazım-ses özellikleri, söz varlığı, söz yapımı, çekim biçim bilgisine yer verilmiştir. Çekim biçim bilgisinden sonra ikinci bölümü oluşturan *Ḳavā'id-i Türki* Çevirisi bölümünde her iki nüsha karşılaştırılarak eserin Türkiye Türkçesine çevirimi yapılmıştır. Eserin üçüncü kısmını oluşturan dizinlerde ise şunlar yer almıştır: Türkçe-Farsça Dil Bilimi ve Dil Bilgisi Terimleri Dizini, Farsça-Türkçe Dil Bilimi ve Dil Bilgisi Terimleri Dizini, Türkçe Sözcük ve Eklerin Dizini, Özel Adlar Dizini. Dizinlerden sonar ise kaynaklar, tıpkıbasım, Türkçe ve İngilizce özet yer almıştır.

3. *Ḳavā'id-i Türki*'nin Dil Özellikleri

3.1.1. Yazım-Ses Özellikleri

1. a: kelime başında *آ*, kelime ortasında ve sonunda elif *ا* ile yazılmaktadır. *آپارماق* *aparmaq*, *تاپماق* *tapmaq*
2. e, ê: kelime elif ile başlarsa üstünlü elif ve esreli elif ile, ünsüzle başlarsa üstün ve esre ile yazılmaktadır. *ایلشماق* *eyleşmaq*, *چکيلماق* *çekilmaq*, *ایشیدماق* *işidmaq*.
3. ı, i: kelime başında genellikle elif + *ی* *ای* ile, kelime içinde ve sonunda ise *ی* *ای* veya esre ile yazılmaktadır. *ایستی* *isti*, *یخماق* *yıhmaq*.
4. o, ö, u, ü: kelime elif ile başlarsa üstünlü veya üstünsüz elif + *و* *و* ile, kelime ünsüzle başlarsa üstün ve üstünlü harf+vāv ile, kelime içinde ve sonunda *و* ile yazılmaktadır. *اوتورماق* *oturmaq*, *بۇشاتماق* *boşatmaq*, *بویاماق* *boyamaq*, *هولکماق* *hülkmaq*.
5. ä: Eski Türkçe a ünlüsünden gelişmiş ve Azerbaycan Türkçesinde ümumiyetle *e*'ye dönüşmüş bu ünlü, sözcüklerde böyle bir gelişme olup olmadığı yazımdan belli olmamakla beraber 19. yüzyılda bir ön damaksıllaşmanın çoktan başlamış olduğu düşünülebilir. Metinde /a/ ile /e/ arasında yarı açık /e'/yi göstermektedir. İPA karşılığının *æ* olduğu düşünülmektedir.
6. Arapça ve Farsça kelimelerde olduğu gibi Türkçe kelimelerde de harekeler kullanılmıştır. Büyük ölçüde ünlüler hareke ve ünlü işaretleri ile yazılmıştır; hareke ve ünlü işaretleri kullanılmadan yazılan kimi örneklere de rastlanmaktadır.
7. Eski Oğuz Türkçesi metinlerinin fonetik bakımdan gösterdiği en dikkat çekici özellik, yuvarlaklık-düzlük bakımından vokal uyumunun zayıf olması;

vokallerde genellikle bir yuvarlaklaşma eğiliminin bulunmasıdır. Eski Türkçe devrinde de bu uyumun sağlam olmadığını biliyoruz. 19. yüzyıl Tebriz ağzında ise bu uyum kimi zaman yuvarlaklaşma eğiliminde kimi zaman da düzleşme eğiliminde görülmektedir. Bildirme eki: *pisdür* (MN11350 8r 18), *yaşsıdur* (MN11350 8v 20, 9r 8), iyelik eki: *adung* (MN11350 13r 2), ilgi eki: *hâncerünün* (MN11350 9r 18), geçmiş zaman: *êledum* (MN11350 9v 5), öğrenilen geçmiş zaman *görmışsen* (MN 11350 10r 17), emir kipi *vurız* (MN11350 4r 1) vb.

8. Kalınlık-incelik bakımından mastarlar ve çoğul ekleri dışında vokal uyumu görülmektedir: *vurdum* (MN11350 MN11350 3r 4, 7v 16), *taparîh* (MN11350 8r 10), fakat *gelmağ* (MN11350 2v 2 vb.), *vurarlar* (MN11350 4v 18).

9. Yazar eserinde kelime başı kaf'lı کاف Türkçe sözcüklerde ötümlüleşme gerçekleşmişse bunların "Farsça kaf" ile söylendiği kaydını düşmüş, olmadığı durumlarda her hangi bir kayıt düşmemiştir. Buna göre Eski Türkçedeki kelime başı k-'li kelimelerin çoğu Tebriz ağzında ötümlüleşip g- olmuştur. *gel-* (MN11350 5r 4), *getir-* (MN11350 5r 4), *gizlet-* (MN11350 5v 7), *gey-* (MN11350 5v 10), *gör-* (MN11350 6v 1), vb. Ancak *kürek* (MN11350 13r 6), *körpi* (MN11350 13r 14) gibi ötümlüleşmemiş sözcükler de vardır. Bu k-'li sözcükler bugünkü söyleyişle uygunlaşmaktadır.

10. Yazar eserinde kelime başı ve ortası be'li ب Türkçe sözcüklerde ötümlüleşme gerçekleşmişse bunların "Farsça ba" ile söylendiği kaydını düşmüş, olmadığı durumlarda her hangi bir kayıt düşmemiştir. *poşî* (MN11350 11v 4), *pışmiş* (MN11350 13r 8) vb.

11. Yazar eserinde kelime başı ce'li چ sözcükleri "Farsça cim" ibaresiyle belirtmiştir. *çağur* (MN11350 14r 19), *çakır-* (MN11350 7r 3), *çağkal* (MN11350 12r 2) *çarık* (MN11350 12v 17) vb.

12. Eski Türkçedeki art sıradan sözcüklerde söz başı k-'ların Tebriz ağzı da dâhil olmak üzere Azerbaycan Türkçesinde ötümlüleşip ğ- olduğu bilinmektedir. Âştiyânî böyle sözcüklerin tamamını *kāf* harfi ile yazmıştır. Ancak bugünkü duruma bakarak yazıda gösterilmemiş olsa bile, 19. yüzyıl Tebriz ağzında art sıradan sözcüklerde de ötümlüleşmenin gerçekleşmiş olduğunu söylemek mümkündür: *kurtulmağ* (MN11350 6v 8), *kurhmağ* (MN11350 5v 17), *koymağ* (MN11359 7r 14), *kucağlamağ* (MN11350 5v 6), *kovurmağ* (MN11350 5v 9), *kaçmağ* (MN11350 6r 19), *kara* (MN11350 14r 15).

13. Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde kelime başı t-/d- durumu karışıktır. 19. yüzyıl Tebriz ağzındaki metinde d-'li biçimler tespit edilmiştir. *damar* (MN11350

11v 10), *day* (MN11350 11v 15), *dayşan* (MN11350 12r 3), *dağarcık* (MN11350 13r 4), *dolı* (MN11350 13r 14), *doğrı* (MN11350 13v 20), *dol-* (MN11350 5v 1), vb.

14. Belli birkaç kelimedede gerçekleşen kelime başı b-/v- değişikliği, Batı Türkçesinde daha ilk zamanlarda olmuştur. *vêrdi* (MN11350 16r 1), vb.

15. Eski Türkçedeki birden çok heceli kelimelerin sonundaki -g'ler eriyip kaybolmuştur. *pislig* > *pisli*, *kapıg* > *kapı*, *sarıg* > *sarı*, *saru kuş*'da *saru* vb.

16. Metinde tespit ettiğimize göre kimi örneklerde yazımda damak ɲ'si korunmaktadır. Ama yazar sakin n'den (-n) sonra eklenen kaf'ın yazılıştaki yazıldığı halde okunmadığına dikkat çekmiştir. *kulung* (MN11350 15v 15), *dongız* (MN11350 11v 20), *adung* (MN11350 13r 2) *yüngül* (MN11350 14r 11) *üzengi* (MN11350 14r 1). Metinden hareketle diyebiliriz ki, Tebriz ağzında Eski Türkçe -ɲ-, -ŋ'ler ya -n-, -n olmuş *benzer* (MN11350 15v 8), veyahut da -y- üzerinden sıfırlanmıştır: *vurdız* (MN11350 3r 1, 7v 16, 10v) *tarı* (MN11350 13r 5) vb.

17. Ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi, eklerde, ünsüzler arasında ötümlü olup olmama bakımından bir uyum yoktur. *pisdür* (MN11350 8r 18), vb.

18. Eski Türkçede kelime başındaki y-'ler ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi metnimizde de atılmıştır. *ulduz* (MN11350 11r 1), *ılan* (MN11350 12r 4), *itmağ* (MN11350 7r 18), *itirmağ* (MN11350 7r 19), *it* (MN11350 12r 1), vb.

19. Kimi ünsüzler gerileyici ve ilerleyici benzeşme dolayısıyla, kimi ünsüzler ise uzunluk telafisi nedeniyle, kimi ünsüzler de hiç bir nedeni olmadan ikizleşmişlerdir: *seveller* سَوَّلَر (MN11350 16 5), *yèddi* (MN11350 12v 8), *sekkiz* (MN11350 12v 9), *doğkuz* (MN11350 12v 9), *ottuz* اوْتُر (MN11350 12v 10), *āna* آنا (MN11350 15r 4), vb.

20. Metnimizde Ana Türkçenin kelime başı /h/ sesi kimi kelimelerde bulunmaktadır. Bugün çağdaş Türk lehçelerinden sadece Halaç Türkçesinde sistemli bir şekilde bu sesin bulunması bir h türemesi midir, yoksa Altay dil teorisine göre Ana Altayca p'ye giden ve asli olan h sesinin kalıntısı mıdır? sorusuna çözüm getirebileceği bakımında önemlidir. *hülkmağ* (MN11350 6v 4), *hürmağ* (MN11350 7r 4), *hayva* (MN11350 12r 20), vb.

21. Kimi sözcüklerde birincil uzun ünlüler korunmaktadır (Tekin 1995): *āv* (MN11350 14r 19), *ārtmağ* آرْتماق (MN11350 5r 17), *ālmağ* آلماق (MN11350 6v 15), *satın ālmağ* ساتين آلماق (MN11350 6r 10), *ānamağ* آناماق (MN11350 7r 9); kimi sözcükler de, Ana Türkçede kısa olduğunu bildiğimiz ünlüler metinde uzun olarak tespit edilmektedir: *ātmağ* آتماق (MN11350 5r 9), *āçmağ* آچماق (MN11350 5r 13), *āparmağ* آپارماق (MN11350 5v 4), *āsķırmağ* آسقرماق (MN11350 7r 6), *şāhlamağ*

صاخلماق (MN11350 7v 10); kimi sözcükler ise alıntı olduğundan dolayı uzun ünlü ile yazılmaktadır: *āgāhluḡ* آگاهلق (MN11350 2v 5), *zīrekluh* زیرک لخ (MN11350 2v 5), vb.

22. Eski Türkçe ve Orta Türkçede geçen kimi sözcüklerde göçüşme (metathesis) olayı tespit edilmektedir: eskik اسكيك (MN11350 14v 18), körpi کړپي (MN11350 13r 14), *çılpaḡ* چلیپاق (MN11350 13r 10).

23. Bazı ünsüz benzeşmelerinin gerçekleşmiş olduğu yazıma bakarak belirlenebilmektedir: Geniş zamanın olumsuz teklik ve çokluk 2. kişide şu değişiklikleri izleyebiliriz. -zs- > -ss- > -s- (Teklik 2. kişi: -mAz sen > -mAz sin > -mAzsIn > -mAssIn > -mAsIn; Çokluk 2. kişi: -mAz siz> -mAzsIz> -mAssIz> -mAsIz); -nd- > -nn-, -ln- > -nn-, -rl-> -ll-

24. Metinde, bir kelimenin eski şeklinin yanı sıra ses gelişimi ve değişimine uğramış yeni biçimler de yer almıştır: -g- > -y- *gögermaḡ* (6v 13), fakat *göyermaḡ* (6v 13) da yer almaktadır (Rahimi 2009, s. 13-16).

3.1.2. Biçim ve Biçim-Dizim Özellikleri

1. Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde kimi zaman ilgi ekinin bulunmadığı gibi bizim eserimizde de kimi zaman ilgi eki yazılmamaktadır: *koynı* قوینی (MN11350 7r 20), *kitabın* (MN11350 9r 17), kimi zaman da yazılmaktadır: *kitabının* کتابینون (MN11350 9r 19), *hencerünün* (MN11350 9r 18), *Bekir'in* (MN11350 9r 5), vb.

2. İlgi eki kimi zaman yuvarlak, kimi zaman da düz biçimde tespit edilmektedir: *oğlanun* اغلانون (MN11350 9r 19), *oğlanın* اوغلانین (MN11350 9r 17), vb.

3. Çokluk üçüncü şahıs zamirinde hem *olar* hem de *anlar* biçimi kullanılmaktadır.

4. Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi iyelik eklerinde, 2. şahıslar daima yuvarlak 3. şahıslar ise daima düz biçiminde yazıldığı tespit edilmektedir, *adung* (MN113560 13r 2), *ḡulung* (MN11350 15v 15), *gözi* (MN11350 9v 1), vb.

5. Üstünleme (tafzîl) sıfatı bugün de Tebriz ağzında olduğu gibi -rAk ve -rak biçiminde yapılmaktadır: *yamanraḡ* (MN11350 15v 18), vb.

6. Dönüşlülük zamiri bugün de ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi *öz'dür*: *öz* (MN11350 15v 14).

7. İşaret zamirlerinin çokluk biçimleri metnimizde bular (MN11350 15r 19), *olar* (MN11350 15v 1) ve *anlar* (MN11350 15v 1) biçiminde geçmektedir.

8. Bugün Azerbaycan ağzlarında kullanılmayan soru edatı metnimizde tespit edilmektedir: *tapar mı* (MN11350 8r 13), *taparsan mı* (MN11350 8r 14), vb.

9. Geçmiş zaman, geniş zaman, emir ve nehy sıygalarının çekimi bugünkü ölçünlü Azerbaycan Türkçesi gibidir.

10. Anlatılan geçmiş zaman ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi -Up ile yapılmaktadır; bu ek çağdaş Türk lehçelerinden Özbek, Uygur, Kazak, Kırgız ve Horasan Türkçelerinde aynı işlevde kullanılmaktadır: *ƙudurlup* قودورلوپ (MN11350 15r 15), vb.

3.1.3. Söz Varlığı

Eserimizde fiil ve isim olmak üzere 1200'e yakın sözcük geçmektedir. Eser, Farslılara Türkçe öğretmek nedeniyle kaleme alındığından gündelik sözcükleri ve zamanları içermektedir. Bu sözcüklerin hemen hemen hepsinin Türkçe olduğu özelde gelecek Tebriz ağızları ve genelde Oğuz söz varlığı araştırmaları için son derece önemlidir. Eserin söz varlığı özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. *Ƙavā‘d-i Türki‘* nin söz varlığı bakımından önemli bir yanı, bugün Tebriz ağzında kullanılmayan kimi sözcüklerin metinde yer almasıdır: *ƙırlanƙuş* ‘kırlangıç’ (12v 1), *ƙaradaş* ‘cariye’ (14v 20), *aƙƙaradaş* ‘beyaz cariye’ (14v 20), *ƙaraƙaradaş* ‘siyah cariye’ (14v 20) vb.

2. Yazar eş ve yakın anlamlı sözcüklere sıkça yer vermiştir. Yazar böyle sözcükleri ‘ortak kelime’, ‘hem de’, ‘da’, ‘ve’, ‘kimi zamanlar’, ‘ikisi de’ ibareleriyle dikkat çekmiştir.

‘atmak’ انداختن anlamına gelen *ātmaƙ* (5r 9) ve *şālmaƙ* (5r 9).

‘düşmek’ افتادن anlamında olan *düşmaƙ* (5r 10) ve *yıhılmaƙ* (5r 10)

‘gezdirmek’ گرداندن anlamında olan *gezdürmaƙ* (7r 14) ve *dolandurmaƙ* (7r 14)

3. Yazar anlam gelişmesine uğramış sözcüklere de dikkat çekmiştir. Bunları “hem de” ibaresiyle belirtir:

kêçirtmaƙ hem ‘ışığı kapatmak’ خاموش کردن (6r 8) hem de ‘geçirmek’ گذرانیدن (6r 8)

ƙaçmaƙ hem ‘koşmak’ دویدن (6r 20) hem de ‘kaçmak’ گریختن (6r 20)

gün hem ‘güneş’ آفتاب (10v 19) hem de ‘gün’ روز (10v 20) anlamlarında yazılmaktadırlar.

4. Yazar kimi sözcüklerde köken açıklama denemelerine de baş vurmuştur. *boƙulmaƙ* بوقلماق örneğinde aslının *boƙ olmaƙ* sözcüğünden geldiğini yazmaktadır ki bu köken açıklaması bilimsel literatürde kabul edilmemektedir.

5. Yazar kimi sözcüklerde hem Azerbaycanlıların hem de Rumuların (Anadolu Türkleri) söyleyişlerine dikkat çekmektedir. *men/ben* (MN11350 8v 1), *meni/beni* (MN11350 8v 7), *vurduğunu/vurduğunu* (MN11350 10v 1).

6. Türkçenin Farsçaya karşı zenginliğini gösteren, kimi Türkçe sözcüklerin Farsçada bir kaç kelime veya bir kaç cümleyle ancak ifade edilebildiği örnekler de sıkça geçmektedir:

saçılmağ (5r 8): 'el ile sızdırarak su serpmek' آب پاشیدن از دست بطور ترشح

utmağ (7r 9): 'boğaza bir şeyi yutmak' فرو بردن چیزی بحلق

ummağ (7r 11): bir yiyeceğe istek veya iştah duyulduğunda Azerbaycan ehline arız olan bir tür hastalık anlamına gelen 'ummaca olmak' (کام شدن)

kovurmağ (5v 9): 'ateşte kavurmak' بو دادن در آتش

Türkçenin zenginliğini gösteren diğer örnekler:

hürmağ خورماق: 'havlamak' صدای سگ, başını kaldırıp ellerini çiftleştirerek havlarsa *ulamağ* اولاماق ve bunun bir parçasına *hafildamağ* هافلدماق derler.

7. *Ḳavā'id-i Türkî*'nin en önemli özelliklerinden biri de alınma sözcüklerin az olmasıdır (Rahimi 2009: 16-17)

Sonuç

Dīvānu Luğātī't-Türk Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazıldıysa *Ḳavā'id-i Türkî* de Farslara Türkçeyi öğretmek hedefiyle yazılmıştır. 19. yüzyılda İran sahasında yazılmış olan *Ḳavā'id-i Türkî*, dönemin devlet adamlarına sunulduğundan dolayı Türkçenin bu dönemde ne kadar değerli olduğunun tanığıdır. Tarihi kaynaklarda Kacar ordusunda Farsça bilmeyen Türklerden bahsedildiği gibi bu döneme ait birçok Batı seyahatnâmelerinde ve Osmanlı sefirlerinin raporlarında hükümdarların ve saray halkının Türkçe konuştukları tespit edilmiştir. Toplum dilbilimsel bakımından da Türkçenin yabancılar tarafından öğrenilmesi bu dilin özentisi (prestij) ve üst katman (superstratum) durumunda olduğunu ispatlamaktadır. Eserin telif zamanı ve söz ve dil bilgisi malzemesine dönemin bir edebî dilinin değil, konuşma dilinin (Tebriz ağzı) esas alınmış olması Yeni Türkçe dönemi Oğuz diyalektolojisi, daha daraltarak İran sahası Oğuz diyalektolojisi araştırmaları için son derecede önemli kılmaktadır.

Eserde geçen kimi sözcüklerde birincil uzun ünlülerin korunması, kimi sözcüklerde ise Ana Türkçe kelime başı /h/ foneminin korunması hiç şüphesiz bilinmeyen bir takım şekillerin çözümünün yanı sıra bugün Tebriz ağzında kullanılmayan kimi sözcüklerin metinde geçmesi, son zamanlara kadar soru

işaretinin Tebriz ağzında kullanılması ve sözcüklerin hemen hemen hepsinin Türkçe olduğu gelecek Azerbaycan Türkçesi ve genel Türkçe araştırmaları için önemli ve dikkat çekicidir.

Kaynakça

- Aydoğmuşoğlu, Cihat (2006), *Tarihte Tebriz*, Yayınlanmayan Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü.
- Aydın, Şadi (2008), *İran Kütüphaneleri Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Barutcu Özönder, F. Sema (2002), “İran ve Türkler”, *KÖK Araştırmalar*, C. IV, 2: 101-122.
- Caferoğlu, Ahmet (2001), *Türk Dili Tarihi*, II. Cilt, 4. baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Doerfer, Gerhard (1987), “İran’da Türkler”, *Türk Dili*, s. 242-251, Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2004), *Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdal, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formatin*, I-II, Wiesbaden.
- Ergin, Muharrem (1982), *Azeri Türkçesi*, İstanbul: Ebru Yayınları.
- Gülsevin, Gürer (2000), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK Yayınları.
- Heyet, M. Rıza, *19. Yüzyıldan Günümüze İran’da Türkçe Basın-Yayın Hayatı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara.
- İslamov, M.İ., E. Agayev, S.M. Behbudov, T. M. Ehmedov, N.H. Memmedov, B.M. Tagiyev, Z.E. Hasiyev (1990), *Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Atlası*, Azerbaycan SSR İlimler Akademiyası, Bakı: İlm Yayınları.
- Memmedov, Meherrem (1988), “Tebriz Dialektinin Esas Fonetik Hüsusiyyetleri”, *Edebiyat-Dil-İnceneset*, 3: 99-104, Bakı.
- Kavā‘d-i Türkī* (2008), *Mirzā Bābā-yi Ṭabīb-i Aštīyānī*, (Yay. Muhammedzade Sadik, Hüseyin), Kerec: Pınar Yayınları.
- Rahimi, Musa (2009), *Kavā‘d-i Türkī*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara.
- Rahimi, Mousa (2016), *Muhammed Taķi Karaķoyunlu Ferheng-i Türkī: Mukaddime ve Bāb-i Elif (1r-124r)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara.
- Rahimi, Mousa (2019), “İran Türklüğünde Geleneksel Türk İnançlarının Etki ve İzleri”, *Milli Folklor*, Yıl 31, 124: 147-159.
- Şireliyev, M (1962), *Azerbaycan Dialektologiyasının Esasları*, Bakı: Azertedrisneşr.
- Tekin, Talat (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, *Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi*: 13, Ankara.
- Tenişev, E. R. (1988), *Sravnitel’no-istoričeskaya grammatika tyurkskix yazıkov, morfoloqiya*, Moskva.

Timurtaş, Faruk Kadri (1995), *Osmanlı Türkçesi Grameri*, 7. Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.